

Hvis statsministeren misrøgter sit embede

Tim Knudsen, professor emeritus i statskundskab, tk@ifs.ku.dk

Peter Heyn Nielsen, cand.scient.pol., forfatter og adjunkt, pehn@ucc.dk

Poul Smidt, journalist, forfatter og cand.jur., PoulSmidt@hotmail.dk

Der kan tænkes mange grunde til, at en statsminister misrøgter sit arbejde. Der kan også tænkes mange måder at misrøgte det på. I dansk sammenhæng har der været formodninger om, at et par statsministre havde sindslidelser, der gik ud over deres arbejde. Det nyeste eksempel er Viggo Kampmann. Artiklen peger på, at der dog ikke er fundet lægelig dokumentation for en sindslidelse i statsministertiden. Desuden viser en dag til dag-rekonstruktion af hans arbejde i den mest kritiske periode i sensommeren 1961, at han arbejdede mere og bedre, end man umiddelbart skulle vente af en formodet syg mand. Men der var dog bekymrende uregelmæssigheder i Kampmanns embedsførelse, som blev holdt skjult for offentligheden, og som heller ikke blev håndteret af departementschefen. Artiklen anbefaler, at Statsministeriet med departementschefen i spidsen ruster sig til at håndtere eventuelle fremtidige kriser i forbindelse med statsministerens embedsudøvelse.

Ud af Danmarks hidtil 41 statsministre har to været formodet ramt af sindslidelsen manio-depressivitet (bipolær lidelse). Den første er D.G. Monrad under den skæbnesvangre krig i 1864. Et århundrede efter mandens død har en psykiater hævdet, at D.G. Monrads adfærd blandt andet under det ekstreme pres under krigen i 1864 viste, at han var manio-depressiv (Schioldan-Nielsen, 1983). Billedet af en sindssyg og ansvarsløs Monrad blev tilmed drevet langt ud over kendsgerningerne i TV-serien om 1864 fra 2014. Den anden angive-

ligt manio-depressive statsminister var Viggo Kampmann (1960-62). I det sidste tilfælde under den nugældende grundlov og institutionelle forhold, som ikke er så langt fra nutidens. Kampmanns case er derfor velegnet til at undersøge, hvilke institutionelle sikringer der er mod, at indehaveren af Danmarks mest magtfulde politiske post vanrøgter sit embede.

Statsminister på afveje

I en periode i sommeren 1961 arbejdede statsminister Viggo Kampmann ikke driftssikkert. Kun få vidste dengang, at Danmarks statsminister arbejdede uregelmæssigt, ikke var let at komme i kontakt med og tilmed uden videre ville rejse til Finland, tilsyneladende på grund af yngre finsk kvinde. Efterhånden gik fortællingen om Kampmanns usædvanlige adfærd i denne periode fra mund til mund og blev en almindeligt kendt historie. Historien har sammen med andre historier af anekdotisk karakter tegnet et billede af, at Kampmann ved siden af sit politikerliv førte et udsvævende liv. Med årene er der knyttet en fortælling om, at Kampmann var manio-depressiv, til historien. Forfatterne til denne artikel har hørt mundtlige vandreanekdoter om Kampmanns formodet udsvævende liv, som trodser enhver fantasi – og som vi ikke vil give, fordi de er helt ubekræftede.

Historien om »vulkanturen« i 1961 har bund i virkeligheden, men den er med tiden blevet pustet op til en myte, som er hvermandseje. Måske som en munter folkekomedie, der appellerer til det danske grin, eller som en forargelig historie, der bekræfter folks værste forestillinger om politikere, der skejer ansvarsløst ud. Historien er bredt ud til at karakterisere Kampmanns politiske virke i en længere, ikke nærmere specificeret periode. Udokumenterede påstande om indlæggelser på den lukkede afdeling, som ikke er placeret nærmere tidsmæssigt, er blot et eksempel på, at Kampmanns formodede sygdom kom til fylde uforholdsmæssigt meget i billedet af Kampmann. Det er svært at forstå, at journalist Kaare R. Skou har skrevet: »I perioder var han simpelthen spærret inde på Kommunehospitalets psykiatriske afdeling« (Skou, 2008: 500). For Skou nævner ikke, at det var *efter* Kampmanns tid som statsminister og efterlader indtrykket af, at Kampmann tilmed flere gange var indlagt på en lukket afdeling, mens han var statsministeren. Andre har påstået, at Viggo Kampmann regerede Danmark fra den lukkede afdeling. Det er påvist som usandt (Smidt, 2016: 437ff.).

Poul Smidt har i sin Kampmann-biografi rejst spørgsmålet om, hvem der skal stoppe en statsminister, som ikke selv kan se, at han er indisponeret. Men han har ikke besvaret spørgsmålet i biografien. Han har heller ikke fremlagt lægelig dokumentation for, at Kampmann var syg. Og han har heller ikke foretaget en dag til dag-kortlægning af Kampmanns færd i den omdiskuterede periode. Inden vi når frem til at diskutere, hvad der kan gøres, hvis en statsminister ikke er i stand til at passe sit arbejde tilfredsstillende, behandler vi derfor med Poul Smidts medvirken følgende spørgsmål:

- Selv om det afgørende er, om en statsminister forsømmer sit arbejde, og ikke, hvorfor han eventuelt ikke gør det, mener vi, at de mange forestillinger om Kamp-

manns sind berettiger en indledende undersøgelse af, med hvilken sikkerhed det kan fastslås, at Kampmann var syg.

- Men vigtigere er det at belyse, i hvilket omfang Kampmann i den angivelige sygdomsperiode forsømte sit arbejde.
- Hvad gjorde omgivelserne i anledning af statsministerens formodede sygdom?

Et liv på vulkaner

Kan selv de dygtigste psykiatere altid usvigeligt sikkert diagnosticere og forklare, hvad der sker, når det kan se ud, som om det komplicerede menneskelige sind brister? Og kan de endog gøre det uden en direkte undersøgelse og måske længe efter menneskets død? Vi kan dog med en vis sikkerhed sige, at allerede i sin tid som finansminister (1950 og igen 1953 til 1960) tog Viggo Kampmann »vulkanture«, som statsminister H.C. Hansen kaldte det, når Kampmann forsvandt. I kortere, ikke nærmere præciserede perioder kunne han overgive sig helt til alkohol og festligt lag.

Viggo Kampmanns vulkanture var ikke voldsommere og mere langvarige end, at H.C. Hansen hellere levede med dem end, at han undværede sin idérige finansminister. H.C. Hansen var med sin affindelse med »vulkanture« med til at legitimere, at Kampmann lejlighedsvist fik lov til at stikke af fra det hele et par dage. Det blev accepteret, at blandt andre mindre ministersekretæren og ministerchaufføren bidrog til at holde »vulkanturene« skjult i stedet for at gøre noget ved dem. Denne trafik var også kendt af topembedsmanden i Finansministeriet, Erik Ib Schmidt, der var en god ven af Kampmann (Schmidt, 1993: 238).

Nemt var det ikke for fru Eva Kampmann. En historie er viderebragt af datteren Dorrit Kampmann: »I 1957, da min far havde en af sine manier, søgte min mor hjælp hos statsminister H.C. Hansen. Hun sagde, at hun ville skilles fra Viggo, men H.C. slog i bordet

og sagde, at sådan noget gjorde en socialdemokratisk minister ikke, hvorfor hun bare havde at finde sig i ham og prøve at forhindre ham i at lave ulykker. Så længe han passede sit arbejde, var det blot et privat anliggende« (Gerlach, 2001). I 1957 var Dorrit 11 år. Dorrits opfattelse af, at Kampmanns i 1957 var manisk, er en efterrationalisering, for først i 1961 fik Eva Kampmann den formodning, at hendes mand var manisk.

Da statsminister H.C. Hansen døde i 1960 og blev efterfulgt af Viggo Kampmann, var chefens bremse på Viggo Kampmann væk. 1960 gik godt, men i foråret 1961 klarede Kampmann nogle hemmelige landbrugsforhandlinger rigtig dårligt. Det var et led i en ophedet overenskomstsituation, hvor landbrugets arbejdsgivere, der på den tid endnu beskæftigede mange, krævede statslig kompensation for at give lønforbedringer. Kampmann gav mere efter for landbruget end nødvendigt, og han løj groft på et ministermøde og var helt igennem illoyal over for regeringspartnern, Det Radikale Venstre, og ikke mindst den radikale landbrugsminister Karl Skytte. Kampmann måtte vide, at han gennem forhandlingsforløbet og dets resultat underminerede sin stilling, fordi det måtte skabe mistillid til ham. Analysen af forhandlingsforløbet får Poul Smidt til at vurdere, at Kampmann her handlede helt uden for normal adfærd. Smidt nævner den mulighed, at Kampmann forestillede sig at være tilbage i besættelsestiden, for forhandlingerne var henlagt til en adresse, hvor der også havde været ført hemmelige forhandlinger under besættelsestiden (Thomsen, 1994; Smidt, 2016: 287 ff.). Om Kampmann virkelig havde en vrangforestilling i maj 1961, lader sig dog ikke fastslå. Han kan også være ramt af panik ved tanken om store konflikter på arbejdsmarkedet. Men mere uregelmæssighed fulgte i august 1961, da Kampmann gik på en »vulkantur«.

Vulkanturen i eftersommeren 1961

Den første længere beretning om vulkanturen

i 1961 kom fra hans ministersekretær Helge Hjortdal. Hjortdals beretning er meget upræcis (Hjortdal, 1999). Den er først nedskrevet 38 år efter. Med risiko for at erindringsforskydninger og mange års privat anekdotefortælling har sat sig i Hjortdals hukommelse. Hjortdal har desuden ved at udelade visse enkeltheder forsøgt at fortælle den med en vis diskretion. Virkningen er bare, at det så meget mere giver plads til fantasier om udsævelser og grov forsømmelse af statsministerembedet. Det følgende er et sammendrag af Hjortdals beretning suppleret med senere oplysninger, som især stammer fra Poul Smidts Kampmann-biografi (Smidt, 2016).

Hjortdals historie begynder folkekomedieagtigt i august 1961. Statsministeren mødte efter ferien ikke frem i Statsministeriet som forventet, og ministersekretæren kunne ikke finde ham. Hvilken dato der er tale om, skrev Hjortdal ikke i sin beretning, men det må være mandag den 7. august 1961. Kampmann havde i de første dage i august været i København og i Sverige i forbindelse med ansøgningen om dansk optagelse i Fællesmarkedet. Han vendte ikke tilbage til Fanø. Skoleferien for Kampmanns børn sluttede først den 14. august. Fru Kampmann var den 7. august på Fanø.

Ministersekretæren påstår, at han måtte ringe til telefondamen i Sønderho. Telefondamen åbnede vinduet og råbte over til Kampmanns nærliggende sommerhus. Ifølge Hjortdal. Men allerede her skaber Hjortdal tvivl om sin troværdighed. For der var blevet installeret telefon i sommerhuset året før. Eva Kampmann tog telefonen og fortalte, at hendes mand ikke var kommet tilbage fra en tur til København. Hun havde ventet ham tilbage fredag aften (den 4. august). Hun vidste ikke, hvor han var.

Først på fjerdedagen dukkede Kampmann op i ministeriet, forstår vi på Hjortdal. Fjerdedagen er den 10. august. Dagen før var

den første danske ansøgning om optagelse i Fællesmarkedet sendt af sted. I flere uger dukkede Kampmann kun uregelmæssigt op i Statsministeriet uden nærmere forklaring på sine udeblivelser. Hjortdals beretning er meget upræcis med hensyn til omfanget af Kampmanns udeblivelser. Men der opstod rygter og sladder om, at han turede rundt i Københavns natteliv.¹ Journalister kom på sporet af statsministerens usædvanlige færden. Fra Poul Smidt og andre kilder ved vi, at det særlig gjaldt Ekstra Bladets Bent Juhl.

Ministersekretær Hjortdal forklarede på et ikke nærmere angivet tidspunkt statsministeren, at han for sin egen skyld for enhver pris måtte komme hver tirsdag kl. 9,30 for at forberede det efterfølgende ministermøde kl. 10. Ellers ville en journalist (Bent Juhl) skrive om ham. »Forberede« ministermøder, der endnu på den tid tog vigtige beslutninger, på mindre end en halv time? Det krævede en statsminister, der var hurtig i hovedet. Det var Kampmann.

Statsministeren kom kl. 9,30 en tirsdag. Hjortdal skriver ikke hvilken tirsdag. Viggo Kampmann lignede ikke en statsminister. Ministersekretæren gav ham en ren skjorte og lidt vand i ansigtet. Kampmann fandt dette forsøg på at få ham bragt i nærheden af statsministerklassen morsomt: »Man kan godt mærke, at du er vant til at vaske børn derhjemme«, fnisede han. Ministermødematerialet blev gennemgået i rekordfart, hvorefter Kampmann gik til ministermødet med et venligt »godmorgen« til journalist Bent Juhl, der kontrollerede, at alt gik, som det skulle. Juhl gik derfra med uforrettet sag. Straks efter ministermødet var Kampmann væk igen.

Sådan gik angiveligt nogen tid. Ministersekretær Hjortdal og ministerchauffør Jessen havde problemer med at dække over Kampmann over for ministre, embedsmænd og offentligheden.

Ministersekretæren har fortalt, at han sad på egen hånd og ekspederede blandt andet sager om udnævnelser af både generaler og gejstlige. Han løj over for fagministrene om, at statsministeren var enig med dem, når de indstillede en person til en stilling. Det blev de glade for at høre. Med mellemrum kørte Kampmanns diskrete og loyale chauffør statsministeren til et møde her eller der (Smidt, 2016: 306 f.).

Helge Hjortdal: »I Kampmanns omgangskreds i disse uger befandt sig nogle finske personer, og det var tilsyneladende Kampmanns agt ved passende lejlighed at lette sig for det arbejdspress, han havde været udsat for i sin statsministerperiode« (Hjortdal, 1999: 169f). Ministersekretæren mener altså, at der var tale om »at lette sig« for statsministerens arbejdspress.

De »finske personer«, som Hjortdal her med diskret mangel på præcision omtaler, har andre kaldt »to glade finske damer« (Falbert og Ingemann, 2011: 119). Især en »glad dame« ved navn Maria K., som hun kaldes i Poul Smidts Kampmann-biografi. Hende havde Kampmann ifølge Smidt mødt, da han i starten af 1961 var til konference for de europæiske socialdemokratier i Schweiz. Senere på året kom den unge Maria K. til Danmark og genså Kampmann. Man overvejede i efterretningstjenesten, om Maria K. var en spion, der måske endda havde et forhold til en anden nordisk politiker sideløbende med et forhold til Kampmann. Det blev dog ikke dokumenteret, at hun var spion (Smidt, 2016).

Vi følger Hjortdals beretning lidt endnu: En regeringsomdannelse i september 1961 skulle markeres ved en afskedsmiddag for to afgangende radikale ministre, Jørgen Jørgensen og Bertel Dahlgaard, på restaurant Josty den 4. september. Værtsparreret var statsministeren og fru Eva Kampmann. Men det lykkedes kun med største besvær at få bragt Viggo og Eva Kampmann til restauranten (Kaarsted, 1992:

218). Vi kan til Hjortdals fortælling nu føje, at Kampmann måtte hentes hos Maria K. og bringes hjem til Eva. Det var svært at få den hårdtprøvede statsministerfrue overtalt til at deltage. Hun tog dog modstræbende med af hensyn til de to gamle radikale. Kampmann var modsat Eva i højt humør (Hjortdal, 1999: 173 f.). Statsministerparret kom et kvarter for sent.

Hjortdal skrev også, at Kampmann en dag indfandt sig »i Kastrup Lufthavn med henblik på at tage flyet til Helsingfors sammen med det finske selskab« (Hjortdal, 1999: 169 ff.). Datoen fremgår ikke af Hjortdals beretning, men det omtales før middagen i Josty. Det rigtige må dog være, at det var efter Josty, måske en dag eller to senere, fordi Maria K. nu var sendt til Finland. Men politimanden Christian Madsen, som under besættelsen og senere ofte havde arbejdet for Socialdemokratiet, holdt øje med Kampmann. Madsen slog alarm. Hjortdal instruerede den socialdemokratiske partisekretær Niels Matthiasen om at tage ud i lufthavnen og foreholde Kampmann, at han ikke måtte forlade Danmark uden kongens tilladelse. Ministre kan ikke uden videre rejse: Der skal være sørget for en vikar, og man skal kunne komme i kontakt med dem under en eventuel krise. Hjortdal forsikrede Matthiasen om, at der var en kerne i Kampmann, som ville lytte til fornuften og ansvarets stemme. Hjortdal fik ret. Da Kampmann blev indhentet i lufthavnen, fik han af Matthiasen at vide, at han skulle have kongens rejsetilladelse. Viggo skal have slået sig på låret med knytnæven og sagt: »Kongen! Ærgerligt, dér var det sted, hvor det har svipset« (Hjortdal, 1999: 169).

Ministersekretæren holdt løbende kontakt med den plagede fru Kampmann. I hendes forståelse var Viggo manisk og følte sig som verdensmesteren, der kunne tåle alt og vidste alt. På et ikke nærmere præciseret tidspunkt lykkedes det familien at få kontakt med Kampmann og få ham indlagt diskret på

hospital. Om nogen læge overhovedet nåede at undersøge Kampmann nærmere, er tvivlsomt. For næste morgen var Kampmann forduftet. Datteren Dorrit Kampmann: »Han var væk en hel uge, hvor ingen vidste, hvor han var« (Gerlach, 2001). I al fald vidste Kampmanns nærmeste familie ikke rigtig, hvor han var. Dorrit Kampmanns udsagn giver ingen sikkerhed om, hvornår den kortvarige indlæggelse fandt sted. Hos Hjortdal nævnes den før Kampmanns forsøg på at stikke af til Finland (Hjortdal, 1999: 169). I sin biografi af Viggo Kampmann har Poul Smidt placeret den, efter at Maria K. er sendt hjem.

Smidt fortæller også, at Maria K. skal have modtaget 25.000 kr. fra en socialdemokratisk »cigarkasse« for at rejse og blive væk fra Kampmann (Smidt, 2016: 314). 25.000 kr. var et anseligt beløb dengang, hvor en arbejdsmand tjente omkring 250 kr. om ugen. Beløbet var altså tæt på to års arbejdsmandsløn. Blandt politifolk gik en historie om, at Maria havde sat sig til modværge, og den private udvisning havde ført til, at hendes hånd eller arm blev brækket (Smidt, 2016: 314).

Sammenfattende ser det ud til, at »vulkanturen« kan placeres i perioden efter sommerferien i 1961 til ind i september 1961. Den begynder antagelig den 7. august 1961 og synes at rinde ud efter middagen den 4. september og Kampmanns efterfølgende forsøg på at forsvinde til Finland.

På baggrund af Hjortdals og Poul Smidts arbejde kan vi se, at Kampmann gav anledning til fem manifester eller potentielle problemer i forhold til statsministerembedet:

- 1) Hjortdal gav sig kritisabelt til at ekspedere embedsbesættelser på egen hånd. Her burde Hjortdal have gået til departementschefen med problemet. Departementschefen burde i så fald have bedt statsministeren om selv at ekspedere sagerne (Kamp-

mann viste sig jo trods alt lejlighedsvist i Statsministeriet).

- 2) Kampmann overholdt ikke reglen om at få kongelig tilladelse til at rejse ud af Danmark og orienterede heller ikke Statsministeriet på forhånd. Men Kampmann blev husket på forsømmelsen, og han rejste ikke.
- 3) Viggo og en alt andet end glad Eva Kampmann kom for sent til middagen på Josty. Et kvarter mere med ventende fotografer kunne have skabt en åbenlys skandale for statsministerembedet.
- 4) Statsministeriet kunne i et ikke nærmere angivet omfang ikke få kontakt med Viggo Kampmann.
- 5) Maria kunne have været spion. Eller en afpresser.

Var Kampmann syg og i så fald på hvilken måde?

Mange stats- eller regeringsledere har skejdet ud i alkohol og/eller kvinder. De søgte flugt og afspænding fra al den spænding, de levede i. Thorvald Stauning, Jens Otto Krag, Willy Brandt, John F. Kennedy, you name them. Robert Reich hed en arbejdsminister, da Bill Clinton var amerikansk præsident. Reich kunne ikke fatte, at Clinton satte sit præsidentembed på spil med en ung pige, Monica Lewinsky. Den eneste måde at forstå det på, mente Reich, var, at manden på toppen altid er fuldstændig alene, selv i forhold til sin kone. Ensomheden får ham til at søge bekræftelse og flugt hos en anden.²

En anden reaktion på presset på den ensomme mand på toppen så vi hos den norske statsminister Kjell-Magne Bondevik, der en morgen i 1998 vågnede og ikke orkede at stå ud af sin seng. Han var ramt af depression. Han ville straks gå af, men blev overtalt til at nøjes med en pause på 3½ uge.

Der er ingen grund til at betvivle, at Kampmann gennemlevede depressioner senere i sit liv, men i nærværende sammenhæng er det

vigtigt, at der ikke er uomtvistelige lægelige tegn på depression før, Kampmann var færdig som aktiv politiker.³ Primærkilderne til »diagnosen« manio-depressiv er Kampmann selv og Eva Kampmann. Viggo Kampmann koketterede selv med, at han var manio-depressiv. En mani eller blot uetisk adfærd kan efterfølgende give skyldfølelse. Det kan dumme samvittighedskvalerne at undskylde sig med sygdom.

Hjorddal fik fra Eva Kampmann det indtryk, at Kampmann var manio-depressiv uden depressioner! »Han var manio-depressiv og vist nok med det særlige karakteristikon, at der først og fremmest var tale om maniske perioder.« Denne diagnose skal Eva Kampmann i 1961 være nået til efter at have talt med et par psykiatere, der ikke havde talt direkte med Viggo (Hjorddal, 1999: 168 f.). Det kan selvsagt have været en trøst for hende, at ægtemandens utroskab antagelig skyldtes en sygdom. Men det ser ud som en »fjerndiagnosticering«, som siden et forsøg på at fjerndiagnosticere den amerikanske præsidentkandidat Barry Goldwater i 1964 anses som uetisk i amerikansk psykiatri. De danske læger har næppe heller nævnt det som andet end en mulighed i Kampmanns tilfælde.

Der kendes ingen beretninger fra andre om, at Kampmann havde haft egentlige depressioner. Embedsmanden Jens Christensen fulgte Kampmann tæt fra fyrrerne og helt frem til hans afgang som statsminister. Christensen mente, som Poul Smidt også har fremhævet det, at man senere *hævdede*, at Kampmann var manio-depressiv. »Jeg har kun oplevet ham som manisk. Hvis han nogensinde var depressiv, var det i hvert fald på et niveau, der svarede til det højeste aktivitetsniveau hos os andre« (Bendix m.fl., 2011: 8; Smidt, 2016: 316).

Kampmann er blevet kaldt et kuglelyn (Larsen, 2009). Det er træffende, også fordi der ikke findes en anerkendt videnskabelig for-

klaring på kuglelyen. Det særlige ved Kampmann var, at han i perioder arbejdede ualmindeligt intenst. I andre perioder gik han på »vulkantur«. Hans »vulkanture«, mens H.C. Hansen var statsminister, kan næppe have været mere end to-tre dage, ellers ville H.C. Hansen nok have reageret. Erik Ib Schmidt skriver netop om, at det kunne ske, at Kampmann tilbragte *et par døgn* i »Københavns underverden« (1993: 238). To-tre dage er ikke nok til en mani eller en depression. Var han en kvartalsdranker, der havde fået for vane at afreagere oven på meget intense arbejdsperioder med druk, eventuelt sex og en god del uansvarlig adfærd? Hjortdal var som nævnt inde på, at Kampmann flygtede fra det pres, som det er at være statsminister. Bagefter kunne det være bekvemt at undskylde sig med, at han jo var »syg«.

Mange maniske mennesker rammes af vrangforestillinger om, hvem de er, og hvordan virkeligheden er beskaffen. I ældre tider kunne de tro, at de var Napoleon. Pudsigt nok er det i vore dage ikke usædvanligt, at de tror, at de er ufejlbarlige statsministre. Men Kampmann *var* jo statsminister. Og i årevis havde han haft image som troldmanden, der løste problemer, som ingen andre kunne klare. Han var manden, der flere gange havde modtaget stående ovationer i den socialdemokratiske folketingsgruppe, han havde skaffet sit parti stemme- og medlemsfremgang. At han i hjemmet havde ladet falde bemærkninger om sin egen dygtighed, behøver ikke at være dokumentation for, at han var syg.

Der findes to slags manier, bipolar mani I og bipolar mani II, hypomani. Mani I er alvorligere end hypomani. Mani I kan omfatte psykotiske symptomer, såsom vrangforestillinger og hallucinationer. Mani I giver »væsentligt forringet livskvalitet. Den maniske person vil oftest blive indlagt på hospitalet på grund af sværhedsgraden af symptomerne.«⁴ Hypomani omfatter *ikke* psykotiske symptomer. Hypomani kan forstyrre den daglige livsfø-

relse i *let* grad. Kampmann passede for det meste sit arbejde. Deciderede vrangforestillinger findes ikke i kilderne om Kampmanns vulkantur. Der er heller ingen beretninger om den utålmodige aggressivitet, som kendetegner nogle maniske. Måske mest sandsynligt er det, at han var manisk i lettere grad. Han kan desuden have haft lyst til at flygte fra de mange pligter. Lysten kan have været understøttet af alkoholmisbrug – og for den sags skyld af forelskelse.

Viggo Kampmann var kun indlagt en enkelt nat. Var der behov for behandling og fik han den?

Uklarheden om Kampmanns behandling

Dorrit Kampmann: »Han begyndte dog at gå hos en psykiater, Estrid Ottesen, der hjalp os til at forstå, at han var syg. Men nogen egentlig behandling af sin manio-depressive sygdom fik han aldrig – og ville heller ikke have det. Han var på en måde glad for sine manier; han fortalte engang, at vi bare skulle vide, hvor morsomt det var at være manisk« (Gerlach, 2001: 5).

Dorrit Kampmann mente altså ikke, at Kampmann nogen sinde fik en egentlig behandling for manio-depressivitet. Psykiateren »hjalp« til gengæld familien med at forstå, at Kampmann var syg. At han var syg, var det mest socialt passende, som Eva Kampmann kunne klamre sig til og trøste sig med i den situation, nu han havde ydmyget hende ved at give efter for den unge Marias tiltrækningskraft. Og ved også at give efter for sin lyst til at stikke af fra det hele. Viggo gik ind på at søge behandling. Men var han seriøs? En morgen skal han være kommet fra en konsultation, og ifølge ministersekretær Hjortdal sagde han med et smil og et glimt i øjet: »Jeg tror aldrig, jeg får gjort ham normal« (Hjortdal, 1999: 171).

Psykiateren i denne anekdotiske fremstilling var ifølge Hjortdal en *mand*. Men Dorrit

Kampmann talte om en navngiven *kvindelig* psykiater. Det bidrager yderligere til usikkerhed, at Svend Auken har nævnt en anden kvindelig behandler end Estrid Ottesen, Aukens egen mor, Kirsten Auken, der var en kendt læge.⁵ Hukommelser og andenhandsberetninger er usikre.

Var Kampmann tynget af ansvar og store forventninger? Sandsynligvis. Var han med sine 51 år i en alder, hvor mænd ofte har midtvejskriser? Ja! Giver midtvejskriser sig nogle gange udslag i, at mænd kaster sig over en yngre kvinde? Ja! Viste han tegn på at være manio-depressiv? Ingen har kendt til depressioner hos ham før efter hans ministertid. Var han manisk i 1961? Der kendes ingen lægefaglig dokumentation af det, og han blev ifølge datteren aldrig behandlet for det. Men Eva Kampmann troede på den forklaring, og fordi Viggo i al fald på skrømt gik ind på den forklaring på hans mangeårige alt andet end hensynsfulde adfærd over for sin hustru. Egentlige psykotiske symptomer kan ikke med sikkerhed findes beskrevet i kilderne. Men det er ikke uforståeligt, at et måske overanstrengt menneske med et hæsbælende arbejde som statsminister (et embede, han aldrig havde ønsket) kan rammes psykisk. Sammen med et alt andet end harmonisk familieliv kunne det have givet en midtvejskrise. I form af hvad en psykiater måske ville kalde en hypomani.

Men det er slet ikke afgørende for den offentlige interesse, hvad der præcis var fat med Kampmann. Det afgørende er, om han passede sit arbejde. Ved læsning af Hjortdals beretning kan man komme til at tro, at det kneb voldsomt med det i 1961. Også Dorrit Kampmann mente det. Hun var i 1961 kun 15 år. Der er ingen tvivl om, at hun identificerede sig med sin mor og var vred på sin far, som hun senere afbrød forbindelsen med i flere år. Og hendes erindringer er først blevet nedskrevet årtier senere. Hun har husket perioden i 1961 som den første mani, »der rigtig

fik indflydelse på hans arbejde. Han mistede sin dømmekraft, og hans selvovervurdering fik for fuld udblæsning« (Gerlach, 2001: 5).

Sådan var altså Dorrit Kampmanns erindring mange år efter. Men hvor meget forsømte Kampmann sit arbejde?

Arbejdede Kampmann?

Poul Smidt meget roste Kampmann-biografi, der udkom i 2016, bidrog som nævnt til at præcisere billedet af forløbet, men Smidt foretog ikke en dag til dag-kortlægning af Kampmanns færd i den kritiske periode, som synes at falde i august og et stykke ind i september 1961. Dermed heller ikke med en præcisering af, hvor galt det stod til. Derfor gives i det følgende nærmere indtryk af, hvad Kampmann foretog sig som statsminister og partiformand i denne periode på basis af indsamlede oplysninger.

Vi har fire kategorier af oplysninger om Kampmanns færd: 1) Oplysninger om aftaler, som stammer fra ministerkalenderen. Desuden er der oplysninger om aftaler i en særlig dag til dag-liste, som blev brugt i Statsministeriet. Endelig er der en aftaleliste til fru Kampmann. 2) Oplysninger fra aviser, der bekræfter Kampmanns tilstedeværelse ved nogle af de arrangementer og aftaler, som Statsministeriet har registreret. 3) Oplysninger, som alene kom i aviserne. 4) Ministerielle mødereferater, som angiver Kampmanns tilstedeværelse.

Med undtagelse af annonceringer om arrangementer, han skulle deltage i, giver aviserne information om hans faktiske færd. Det samme gælder oplysninger fra ministerielle mødereferater. Oplysningerne om de fleste af hans aftaler blev noteret i Statsministeriet, men det er ikke givet, at han altid holdt de planlagte aftaler. I nogle tilfælde viser avisomtaler eller mødereferater dog, at han gjorde det. Partisekretær Niels Matthiasen, som var den i partiet, der fulgte Kampmanns

færden tættest, kan i andre tilfælde have sørget for en erstatning ved politiske møder. Massiv udebliven fra aftaler må dog være utænkelig uden tydelige reaktioner i samtiden.

Her er så vores samlede billede af Kampmanns færden fra ultimo juli til ind i september 1961:

31. juli 1961 ministermøde, hvor det besluttedes at følge Storbritannien i forsøget på optaget i Fællesmarkedet. Derefter var Kampmann til møde i Udenrigspolitisk Nævn om samme emne.

1. august en række aftaler i Kampmanns kalender. Uden overstregninger.

2. august nordisk statsministermøde i Falkenberg i Sverige, hvor man drøftede de europæiske markedsspørgsmål sammen med de skandinaviske LO-ledere (Ritzau, 3. august 1961).

3. august ekstraordinært møde i Folketinget om ansøgningen til Fællesmarkedet. Kampmann ytrer sig. Udenrigsminister Jens Otto Krag fremlægger regeringens redegørelse. Desuden møde i regeringens økonomiudvalg.⁶

4. august fortsat debat i Folketinget. Ikke helt sikkert om Kampmann var til stede, han tager ikke ordet. Men det virker usandsynligt, at han ikke var der, når emnet var så stort. Det er et yderligere indicium på hans tilstedeværelse, at Jens Otto Krag den 5. august skriver i sin dagbog, at Kampmann takkede ham for indsatsen i forbindelse med Fællesmarkedet. »Og jeg tror, han mente det«, føjede Krag til (Smidt, 2016: 302).

7. august interviewes Kampmann om cirkus-skat. Udtalelsen refereres dagen efter (Ny Dag).

8. august sender Kampmann ifølge flere aviser dagen efter et lykønskningstelegram til den sovjetiske, leder Nikita Krushev. (Russerne har fået en mand i rummet) (Ny Dag, 9. august 1961).

11. august 1961 møde i regeringens økonomiudvalg.⁷ Kampmann blev samtidig genvalgt som bestyrelsesmedlem i Fonden Sønderho for lokalområdet på Fanø, hvor Julius Bomholt var næstformand og ordstyrer på generalforsamlingen (Vestjyden, 12. august 1961). Kampmann var ikke selv til stede (Fanø Ugeblad, 12. august 1961). Men han må have givet Bomholt tilsagn om at modtage genvalg.

12. august 1961 er aftalerne i Kampmanns håndskrevne kalender streget over. Til gengæld figurerer der tre ikke overstregne aftaler i en dag-til-dag aftaleoversigt.

13. august holdt han ifølge aviser en tale i Rønne, hvor han som regeringsleder skød den politiske sæson i gang. (Bl.a. Aarhus Stiftstidende, 14. august 1961).

14. august kl. 15,30 talte han til Dansk Textilarbejderes Forbunds kongres. Aktuelt gengiver dagen efter, at Kampmann på textilarbejdernes kongres har holdt en tale om den storpolitiske situation og om de forventede forhandlinger om indtrædelse i Fællesmarkedet. Han modtager samme dag en deputation, der vil have anerkendt DDR (Land og Folk, 16. august 1961). Samme dag talte han og deltog i en debat på et tre timer langt møde med 700 partimedlemmer om fællesmarkedet (Fyns Socialdemokrat, 17. august 1961).

15. august skulle han til møde kl. 10,00 i Arbejderbevægelsens Erhvervsråd. Han skulle også spise frokost med de socialdemokratiske ministre i Statsministeriet (Aftaleliste i Statsministeriet). Ministermøde fra kl. 14 til 15.45 (Ministerkalenderen og ministermøde-referat).

16. august skulle han ifølge medierne mødes med en koreansk delegation (Reuter). Mødet optræder i Kampmanns kalender allerede den 15. august. Der er den 16. august en mængde aftaler i ministerkalenderen. Ingen af dem er overstreget.

17. august skulle han og fru Kampmann til reception hos på den indonesiske ambassade (Aftaleliste til fru Kampmann). Flere aftaler i ministerkalenderen. Ingen af dem er overstreget. En del korrespondance fra Statsministeriet.

18. august: Tre aftaler i ministerkalenderen. Ingen overstregninger. Der er desuden en del brevkorrespondance med Kampmann som afsender.

19. august: En del brevkorrespondance afsendt. Ikke overstregede møder aftalt kl. 9.30 og kl. 11.00. Bl.a. møde med minister Kaj Bundvad og departementschef H.H. Koch (Ministerkalenderen og ministermødereferat). Aftale med forfatteren Karl Bjarnhof kl. 19 (Aftaleliste til fru Kampmann).

20. august: Søndag.

21. august: Alle aftaler i ministerkalenderen er streget over med en bølgestreg over hver aftale. Der er skrevet »aflyst« øverst. Også i dag-til-dag oversigten er alle aftaler overstreget. »Aflyst« i toppen.

Muligvis kontakt med Ny Dag, der den 22. august bringer en udtalelse fra Kampmann samt en notits om at Kampmann skal tale i Nakskov d. 18. september.

22. august: Kampmann og Kaj Bundvad med den radikale top om regeringens fremtidige sammensætning (Aalborg Stiftstidende, 23. august 1961). En række aftaler i ministerkalenderen. Ingen af dem er streget over. Kl. 19.00 står der i aftalelisten til fru Kampmann: »Kredsfest hos statsministeren privat«.

23. august: I aftalelisten står, »kl. 12.00: BT-legatuddeling på d'Angleterre«. Et par timer senere overrakte han ifølge aviser legater på Fremads Forlag. Det foregår i Søvavillonen (Aktuelt 24. august 1961). Med fru Kampmann skulle han til reception på den rumænske ambassade (fru Kampmanns aftaleliste). Møde i regeringens økonomiudvalg.⁸ Ifølge Berlingske Tidende den 23. august skal Kampmann mødes med en iransk regeringsøkonom. Mødet fandt iflg. kalenderen sted kl. 16.15. I øvrigt en række aftaler i ministerlisten. Ingen overstregninger.

24. august var Kampmann til åbning og frokost i Nordisk administrative forbund, Snapstinget (Aftaleliste i Statsministeriet, Berlingske Tidende og Ny Dag). Manus til talen findes i Rigsarkivet. Kl. 19.30 aftale med Soc. Dem. Forbund, Kolding (Aftaleliste i Statsministeriet). Manus til talen findes i Rigsarkivet.

25. august »kl. 13.00: Forretningsudvalgs-møde i folketingsudvalgsmøde i folketingets ministerværelse.« Samme dag kl. 15.00 er han både ifølge aftalelisten til fru Kampmann og aviser til hovedbestyrelsesmøde i Socialdemokratiet om den kommende regeringsomdannelse (Vendsyssel Tidende, 26. august 1961).

26. august har han både en middagsaftale med forfatteren Karl Bjarnhof og en middagsaftale med repræsentanter for Nordisk Administrativt Forbund, hvor han også holder tale. Manus til tale i Rigsarkivet. Samme dag holder han også tale ved et dansk-slesvig-holstensk stævne (Land og Folk, 27. august 1961).

27. august kl. 13 er han ifølge både aftalelisten til fru Kampmann og avisreferater med kong Frederik til Fagenes Fest på Østerbro Stadion (Aktuelt 28.8.1961). Her skulle Kampmann holde tale. Samme dag skulle han ifølge Aalborg Stiftstidende 24. august

1961 holde tale i Vildsund. Det er ikke af avisreferater bekræftet, at han kom.

28. august kl. 10.00 holdt han tale ved træindustriarbejder forbundets kongres i Folket Hus, Enghavevej 40 (Ny Dag, 29. august 1961). Samme dag endnu et møde med radikal deltagelse om regeringens omdannelse (Dagens Nyheder, 29. august 1961).

29. august var der ifølge aviser og et referat ministermøde kl. 10.30, og et møde med den socialdemokratiske folketingsgruppe om regeringssamarbejdet med De Radikale (Dagens Nyheder og Holstebro Dagblad, 30. august 1961). Samme dag skulle han ifølge oversigten til fru Kampmann også tale kl. 15 ved Jernbaneforeningens tillidsmandskursus på Nyborg Strand.

30. august var der flere og langvarige møder i regeringens forsvarsudvalg (Aktuelt og Ærø Venstreblad, 31. august 1961).

31. august er han til et møde for topministre (Ny Dag, 31. august 1961). Ministermøde kl. 14.30 til 15.15, hvor regeringsaftalen mellem partierne præsenteres for de øvrige ministre (Ministermødereferat). Men ifølge oversigten til fru Kampmann skulle han samme dag kl. 15 tale for »Fælledsrådet for danske Tjenestemand- og funktionærorganisationer«. Det må antages at være aflyst. Samme aften talte han ved en regeringsmiddag til ære for den franske udenrigsminister.

1. september meddelte han De Radikales hovedbestyrelse, at regeringssamarbejdet kunne fortsætte. Samme dag mødes han med den franske udenrigsminister (Berlingske Tiden- de, 2. september 1961). Han deltog samme dag i en fernisering på Charlottenborg (Horsens Folkeblad, 2. september 1961).

2. september kl. 10.30 til et jubilæumsarrangement på Carlsberg (Aftaleliste og Dagens Nyheder, 3. september 1961). Senere på

dagen tale ved Fagenes Fest i Skanderborg (Horsens Folkeblad, 4. september 1961).

3. september (søndag) sendte han afbud, da han skulle holde tale på »Unge Hjem«, Skade pr. Højbjerg. Afbuddet skyldes regeringens omdannelse. (Aalborg Stiftstidende, 4. september 1961). En planlagt tale ved Videbæk socialdemokratiske forenings 50 års jubilæum i Videbæk er antagelig heller ikke holdt.

4. september fandt den famøse middag på Josty sted, som var tæt på blive katastrofal for Kampmanns omdømme. Tidligere på dagen havde han ført forhandlinger med De Radikale (Aktuelt 5. september 1961). Det er måske omkring den 5. september Maria sendes til Finland (men vi ved det ikke!).

5. september møde i regeringens økonomiudvalg kl. 9.15.⁹ Ministermøde 10.30 til 11.25. Kampmann holdt møde med den radikale Hilmar Baunsgaard (Vestkysten, 5. september 1961). Det desuden velbeskrevet i aviser, at der var møde i Udenrigspolitisk Nævn, ministermøde og møde med Karl Skytte. Om aften var han i radioen sammen med Karl Skytte.

6. september kl. 9.00 skulle Kampmann tale på Roskilde Højskole (Aftaleliste). Herefter ser det ud til, at Viggo Kampmann stadig har et ganske højt aktivitetsniveau. Der var dog ifølge Hjortdal den afvigelse fra normaliteten, at Kampmann på Eva Kampmanns opfordring om mandagen gik til nogle konsultationer hos en psykiater.

7. september var Kampmann optaget af regeringsomdannelsen. Julius Bomholt bliver kulturminister. Regeringens vigtigste udvalg, Økonomiudvalget, blev nysammensat. Samme dag kl. 12.00 skulle Kampmann spise frokost med reklamefolk i anledning af en international reklamekonference. Ifølge oversigten til fru Kampmann skulle han her tale i

fem minutter. Ministermøde kl. 14 til 14.35. Han deltog også på denne dato i et politisk debattmøde i Brøndbyøster (Ekstra Bladet, 8. september 1961).

8. september sender Kampmann brev til dir. A.W. Nielsen med tak for, at denne overtager hvervet som formand for Grønlandsfonden. En række ikke overstregede aftaler i Kampmanns kalender.

9. september en række ikke overstregede aftaler i kalenderen.

10. september talte han ifølge flere kilder ved en ungdomskonference.

Herfra beskriver vi Kampmanns færdens mindre detaljeret.

11. september kl. 15.00 holdt han ifølge fru Kampmanns aftaleliste pressemøde i Statsministeriet om Vanførefonden.

12. september viste han Finansudvalget rundt på Marienborg.

13. september spiste han frokost med den russiske udenrigsminister. Samme dag skulle han ifølge fru Kampmanns oversigt tale kl. 20.00 for Frit Forum, Haslev Seminarium om velfærdsstaten.

14. september deltog han ifølge aviser i indvielsen af Det tyske Kulturinstitut. Der var nye aftaler den 18., 19. og 20. september. Den 22. september var han til debat på Louisiana (Politiken diverse datoer). Kampmann havde aftaler den 23. 24., 26., 28., 29. 30. september og skulle til konfirmation den 1. oktober. Den 28. september bringer Ekstra Bladet en slags dementi af, at han ifølge Land og Folk skulle have talt om en anerkendelse af DDR.

Åbningstalen den 3. oktober giver ham stor omtale i medierne.

5. oktober skrev Ekstra Bladet om stærk kritik af VK i den socialdemokratiske gruppe, fordi han havde bebudet huslejestigninger. Han vikarierede som udenrigsminister for Krag, der var i New York, hvorefter Kampmann den 9. oktober rejste på officielt besøg i Manchester.

Det er en fejl, at Poul Smidt har angivet, at Hjortdal den første dag efter ferien trak en tyk streg i ministerkalenderen og skrev AFLYST (Smidt, 2016: 305). Det er først den 21. august, der er streget aftaler over og skrevet »aflyst«. På det tidspunkt var Kampmann ifølge kilderne i arbejde. Det eneste tidspunkt, hvor en hel række dage enten er overstreget eller helt uden aftaler i ministerkalenderen, er dagene 24. til 28. oktober, begge dage inklusive. Det ser ud som planlagte fridage.

Det står trods visse usikkerheder klart, at Kampmann fra begyndelsen af august til ind i september 1961 i vidt omfang passede sit arbejde som statsminister og partileder, selv om han ikke kunne overholde alle aftaler i forbindelse med parti- og fagforeningsarrangementer som følge af regeringsomdannelsen. Gennemgangen viser tilmed, at han var med i for meget. Han anså både småt og stort for at være foreneligt med at være statsminister. Hvorfor er det statsministeren, ikke finansministeren, der udtaler sig om et så specielt emne som cirkusskat (selv om udtalelsen ikke tog lang tid)? Med al respekt for Iran kunne mødet den 23. august med en iransk regeringsøkonom også være taget af en anden minister. Sært provinsielt virker det også, at han var med i fonden i Sønderho. Også andre opgaver kunne have været overvejet overladt til andre.

Det har tidligere været ukendt, at der i anden halvdel af august 1961 i undertiden bilaterale forhandlinger mellem Kampmann og den radikale Karl Skytte blev udarbejdet et egentlig nedskrevet regeringsgrundlag, som blandt andet indebar, at Det Økonomiske Råd skulle oprettes (1962) som et blandet organ af kor-

porativ karakter og med fagøkonomer (herunder »de økonomiske vismænd«). Forligsorganisationen skulle styrkes. Der blev også lagt op til at rette op på de under højkonjunktturen voksende skævheder på boligmarkedet. Desuden ville man sørge for at byggemodene mere af hensyn til det hurtigt voksende byggeri. I aftalen indgik også Kampmanns kongstanke om kildeskat. Pensionisternes stilling skulle styrkes (Ministermødereferat, 31. august 1961). Kampmann forestod desuden en ministerrokade og oprettet et Kulturministerium. Intet af det nævnte tyder på en psykisk sygs færd.

De mange aktiviteter uden helt evidente symptomer på alvorlig psykisk sygdom forklarer delvist, at andre ikke greb ind. Statsministeren arbejdede jo. Men det undskylder ikke omgivelserne. Det er ikke godt nok, hvis en statsminister er svær for Statsministeriet at få kontakt med, når der sendes ansøgning til Fællesmarkedet, når vigtige embeder skal besættes, og når der bygges Berlin-mur, og det danske militær udleverer skarp ammunition. Det er ikke godt nok, at statsministerens forbindelse til Maria kunne udgøre en sikkerhedsrisiko. Det er ikke godt nok, hvis en ministersekretær giver sig til at erstatte statsministeren og griber til at lyve over for andre ministre.

Hvem kunne have grebet ind? Hvem burde have grebet ind?

Hvem skulle have grebet ind?

Mange kunne have taget affære.

Pressen, den fjerde statsmagt, har ikke ære af historien om Kampmanns formodede mani. Flere af den tids journalister har i tilbageblik øvet kritik mod mediernes tavshed (Journalisten, 1. juli 2009). Og ikke kun Ekstra Bladets Bent Juhl var på sporet. Også på det socialdemokratiske Aktuelt må man have haft en anelse om historien. Den 24. august 1961 bragte Aktuelt en nærmest surrealistisk

notits. En journalist spurgte Eva Kampmann, om det var rigtigt, at statsministerfruen havde stillet senge til rådighed for nogle turister. Eva Kampmann svarede syrligt: »Ja, vi får en turist på besøg herhjemme en sjælden gang. Men ellers ser vi ikke meget til ham.« Journalisten spørger, hvem det er. »Min mand!«, lød svaret.

En senere tids medier ville uden tvivl også have bragt historien. Men i 1961 var politikere og politiske journalister meget sammen-spiste. Den enkelte journalist og den enkelte politiker gik i mange flere år op ad hinanden på Christiansborg end i vore dage. Det logeagtige forhold mellem politikere og politiske journalister gjorde, at man ikke skrev om politikeres livsstil. Heller ikke når livsstilen gik ud over deres arbejde. I nutiden varer kontakter mellem journalister og politikere sjældent så længe, at de fører til en tilsvarende dyb gensidig afhængighed, selv om der selvsagt foregår handler mellem politikere og journalister for at få dem til at holde nogle historier tilbage.

Så er der efterretningstjenesterne og deres ministre: Kampmann var en tikkende sikkerhedsbombe. Maria K. kunne have været en sikkerhedsrisiko. Både politiets og forsvarrets efterretningstjeneste vidste besked om Maria K. og Kampmann (Smidt, 2016: 316 og 327). Men blev forsvarsministeren orienteret? Vi ved det ikke. Justitsminister Hans Hækkerup blev orienteret senest i november 1961, men han brugte sin viden til intern socialdemokratisk magtkamp for at promovere sin bror Per (Smidt, 2016: 324). Handelsminister Lars P. Jensen blev som den måske første minister meget tidligt opmærksom på, at noget var galt, og kontaktede Hjortdal for at høre, om han kunne hjælpe. Det blev til lidt moralsk opbakning til Hjortdal. Mere skete ikke fra handelsministerens side (Smidt, 2016: 326).

Så er der ministersekretæren: Han håndterede sager, som burde have været håndteret

af statsministeren selv, og løj om det (Smidt, 2016: 306 f.). Den 10. august 1961 afleverede Danmark ansøgningen om optagelse i Fællesmarkedet. Det er utænkeligt, at statsministeren ikke skulle godkende formuleringen af denne ansøgning. Men det er meget, meget tvivlsomt, om han reelt deltog i ansøgningens præcise formulering. Den 13. august 1961 fandt en verdenshistorisk begivenhed sted, bygningen af Berlin-muren begyndte. I det danske militær begyndte man at uddele skarp ammunition.¹⁰ Men Danmark havde under en højspændt international krise tilsyneladende en indisponeret statsminister, som ikke var til at få fat i.

Der er ingen tvivl om, at en departementschef skal råde og støtte sin minister, huske ham på hans pligter og råde om, hvad han ikke skal gøre. Hvorfor omtaler ministersekretæren ikke departementschefen i sin beretning om Kampmanns forsvinden? Ministersekretæren holder normalt tæt kontakt med departementschefen. Tilsyneladende har der ikke i Statsministeriet været drøftelser af problemet med ministeren, og tilsyneladende har departementschefen ikke løftet en finger. Det duer ikke, hvis en ministersekretær i misforstået ministerloyalitet står helt alene med at indskærpe en statsminister dennes pligter. Departementschefen er nummer to i ministeriet og bør tage denne svære opgave på sig. Også selv om det kan indebære en risiko for, at ministeren bliver vred. Om fornødent må departementschefen gøre andre i regeringen situationens alvor klar, så man sammen med kongen og kabinetssekretæren kunne overveje at erklære statsministeren syg og lade statsrådsrækkefølgens nummer to fungere, indtil situationen afklares også parlamentarisk. I dette tilfælde ville det have været udenrigsminister Jens Otto Krag, der skulle være reserve. At departementschefen ikke involverede sig, kan skyldes, at den tids departementschefer ikke nødvendigvis behøvede at tage et tungt ansvar på sig, de var svære at forflytte. Departementschef Jørgen Elkjær-Larsen var i 1952

indsat af Venstres statsminister Erik Eriksen og formodedes at være venstremand. I Erik Eriksens tid havde Elkjær-Larsen deltaget i fortrolige rådslagninger mellem Erik Eriksen og inderkredsen af ministre (Kaarsted, 1989: 63). Men noget tilsvarende skete ikke i de socialdemokratiske regeringer. Hvorfor havde tre socialdemokratiske statsministre ikke skaffet sig en anden, som man kunne have tillid til? Der er altid en stiltiende overenskomst mellem ministre og embedsfolk. Måske turde Kampmann ikke udfordre Elkjær-Larsen, fordi Elkjær-Larsen kendte til Kampmanns udskejelser. Til gengæld for at vende blikket væk fra statsministeren håbede Elkjær-Larsen måske, at statsministeren ville lade ham og de øvrige embedsfolk i fred uden at fjerne sagsområder fra dem.

Endelig er der statsoverhovedet som det sidste bolværk før Folketingets mistillidsvotum (og Rigsretten), hvis en statsminister kommer på gale veje. Moderne europæiske monarker forestår formelt ministrenes udnævnelser og deres afskedigelser. Det er altså dem, der er de formelle principaler for ministrene. Og så orienteres regenten jævnlige af regeringscheferne om »rigets stilling«. Endelig kan regenten betragtes som et holdepunkt, hvis en uventet national katastrofe skulle indtræffe: En besættelse af en fremmed magt, et forsøg på et statskup, eller at statsministeren får et anfald af sindssyge.

Vi ved ikke, om Kampmann i den omtalte periode overhovedet kom til sine regelmæssige onsdagsmøder hos kongen. Han har formentlig gjort det i al fald i et vist omfang, og det må antages, at kongen ikke har fundet Kampmanns opførsel påfaldende. Ellers burde Frederik IX have talt indgående med statsministeren om dennes ansvar. Men det var statsoverhovedet som statsministerens formelle chef, der bremsede Kampmann fra at forlade landet. Statsoverhovedet *fungerede* som det sidste bolværk. Uden at løfte en finger og uden at vide det.

Endelig er der Kampmann selv. Kampmann var ikke god til at sige nej til opgaver, der kunne have været uddelegeret til andre ministre, folketingsmedlemmer og embedsfolk. Og han rettede ikke op på Statsministeriet, selv om det var en ringe støtte for ham. Til gengæld belastede det ham med en lang række småsager, som meget vel kunne ligge i andre ministerier. Det kan have bidraget til en mental overanstrengelse, som han måtte flygte fra. Han formåede dog i september 1961 at komme af med naturfredningen, som blev overført til det nydannede Kulturministerium. Det skete trods modstand fra Statsministeriets departementschef. Dermed kom Kampmann af med den største gruppe af de sager, som hørte bedre hjemme i et fagministerium. Men det faldt i efterfølgeren Jens Otto Krag's lod at gennemføre en reform af Statsministeriet i 1964/65, således at det først og fremmest blev det sekretariat for statsministeren, det burde være.

Ministeriet er forpligtet til at bremse en vildfaren minister

Hvis en nutidig eller fremtidig statsminister af en eller anden grund ikke skulle være i stand til at leve op til minimumskravene for sin embedsførelse, er det højst sandsynligt, at medierne ville reagere anderledes end i 1961. Men det kan ikke være tilfredsstillende for statsapparatet, hvis det i en sådan situation ikke reagerer før medierne.

Det er dog ikke givet, at andre ministre vil gribe ind til fordel for de nationale interesser. Heller ikke de ministre, som har en efterretningstjeneste som ansvarsområde. Casen med Kampmann illustrerer, at de kan være mere optaget af andre forhold – herunder af politiske karriereinteresser og magtforhold i et regeringsparti.

Formelt er et statsoverhoved en regeringschefs principal og bør reagere, hvis statsministeren vanrøgter sit embede. Vi har da også i de senere år set præsidenter i blandt andet

Italien og Rumænien rette kritik mod regeringschefers regeringsførelse. Men det er en almindelig antagelse i statskundskaben, at en formelt ansvarsfri monark ikke har så stærk en position vis-à-vis regeringslederen som en valgt præsident. Og en dansk regents kontakt med statsministeren er ikke altid så tæt, at regenten nødvendigvis vil være opmærksom på eventuelle uregelmæssigheder, før længe efter at de er begyndt.

Statsministeriets embedsfolk har derimod den tætte og daglige kontakt med statsministeren. I Statsministeriet vil man uundgåeligt bemærke uregelmæssigheder. I vore dage har ikke alene ministersekretærene (der er i modsætning til 1961 flere ministersekretærer i ministersekretariatet i Statsministeriet), men også departementschefen en løbende kontakt med ministeren. Departementschefen er den øverste embedsmand med den højeste løn. Departementschefen er også mere end nogen anden forpligtet til at bremse en vildfaren minister. For departementschefens rolle i vore dage er ikke blot at rådgive og hjælpe ministeren, men også at advare sin minister mod fejl og misrøgt af embedet. Er det sikkert, at det sidste vil ske, hvis det skulle blive aktuelt?

I vore dage er rollekravene til departementschefer store og vældigt tilspidsede, selv om de ikke altid er så veldefinerede. Flere tidligere departementschefer mener, at rollekravene er så store og sammensatte, at rollen slår revner (Koch og Knudsen, 2014; Loft og Rosted, 2016). Tamil-sagen statuerede i 1990'erne, at en departementschef har pligt til at sige fra over for en minister, der overskrider grænserne for sit embede. Der blev rettet en omfattende kritik mod den daværende departementschef i Justitsministeriet, som mistede sin stilling (Christensen, 1997: 332 og 350). Men senere sager har rejst tvivl om, hvorvidt departementschefer altid formår at bremse ministre, der begår fejl (Koch og Knudsen, 2014). Der er dog aldrig udfærdiget egentlige

stillingsbeskrivelser med samlet og præcis oversigt over pligterne for departementschefer. Og når det drejer sig om en statsminister, nytter det ikke rigtigt at pege på, at der under Tamil-sagen opstod en antagelse om, at en departementschef med en ustyrlig minister bør henvende sig om problemet i Statsministeriet (Christensen, 1997: 400). Alligevel må det antages, at det som i Tamil-sagen kan blive ansvarspådragende, hvis Statsministeriets departementschef ser passivt til under alvorlige svigt fra statsministerens side. Men en klare beskrivelse af departementschefens pligter kunne være en forbedring.

Casen med Kampmann viste, at det i 1961 kunne forekomme, at en embedsmand går for langt i misforstået trang til at beskytte sin minister ved at overtage dele af statsministerens arbejde i sager, som ikke er embedsmandens. I vore dage har vi haft et eksempel på noget lignende. Det var ikke heldigt, da Statsministeriets økonomiuddannede departementschef i 2011 tilkaldte den juristuddannede departementschef i Justitsministeriet for sammen med hende at tale Henrik Sass Larsen fra at blive minister i den dengang tiltrædende S-R-SF-regering. Formentlig for at aflaste den tiltrædende statsminister, Helle Thorning-Schmidt, der lige kom fra to ugers hårde forhandlinger om regeringsdannelsen, for en næppe behagelig samtale. De to departementschefer så det ikke som liggende uden for angiveligt partipolitisk neutrale embedsmænds arbejde at gå ind i det, som var Socialdemokraternes interne spørgsmål om at skuffe en forventning om en ministerpost, der var skabt i oppositionstiden. Departementscheferne fik ikke gjort det klart for Sass Larsen, om der var tale om en sikkerhedsgodkendelse eller statsministerens politiske afgørelse. De fik derimod uden nærmere hjemmel givet Sass Larsen indtryk af, at oplysninger om, at Sass havde haft et enkelt møde og lidt sms-kontakt med en rocker, var tavshedsbelagte. Han trak sig derefter som kommende minister (Politiken 30.9.2011).

Departementscheferne fik siden kritik fra ombudsmanden blandt andet for ikke at have givet fuld klarhed om Sass Larsens retsstilling og om tavshedspålægget (Ombudsmandens beretning, 2012: Sag nr. 2012-13). Justitsministeriet frigav efter ombudsmandens kritik de angiveligt belastende, men ret tynde oplysninger om Sass Larsen, som gjorde, at han ikke blev minister. Men som naturligvis havde givet anledning til udbredte rygter og spekulationer, som kun kunne være til skade for Sass Larsen og hans politiske karriere. Et år senere vedstod Helle Thorning-Schmidt, at hun politisk havde afvist at gøre Sass Larsen til minister. Senere igen fik han så alligevel en ministerpost.

Ordningen med, at statsministeren modtager oplysninger om ministeremner, blev indført på baggrund af, at statsminister Jens Otto Krag i 1964 havde udpeget en fiskeriminister uden at vide, at den pågældende minister var blevet idømt en bøde i en gammel bagatelsag. Sagen blev gravet frem i forbindelse med ministerudnævnelsen, og det førte til, at ministeren hurtigt blev udskiftet (Kaarsted, 1992: 287 f.). Ministerskiftet havde juridisk set ikke været nødvendigt, det var en rent politisk afgørelse. For at undgå gentagelser fik Krag indført screeningen af ministeremner, så statsministeren kunne inddrage eventuelle politisk belastende oplysninger i sine overvejelser. I 1981 var der anmærkninger om et andet ministeremne, Ole Espersen, men statsminister Anker Jørgensen afgjorde suverænt, at Espersen godt kunne blive justitsminister. For hverken en efterretningstjeneste eller en departementschef afgør i det danske demokrati, hvem der kan blive minister.

Vi er med Sass Larsen in mente desværre ikke overbevist om, at Statsministeriets nuværende eller kommende departementschefer altid fejlfrit vil guide ministeren. Moderne embedsfolk er i høj grad gearet til at hjælpe og beskytte deres ministre. Måske lige så meget, som Viggo Kampmanns ministersekretær var

det i 1961. Vi håber dog, at vi med denne artikel har givet et lille bidrag til at ruste Statsministeriet bedst muligt til at håndtere de udfordringer, som man kan få på en krævende og vigtig arbejdsplads, hvor det bare ikke må gå galt i en kritisk situation. Lejlighedsvis gennemtænkning af forskellige scenarier med eventuelle kommende statsministre (man kunne stimulere fantasien ved at give dem fiktive navne som »Berlusconi« eller »Trump«) kunne øve Statsministeriet i ikke bare at beskytte statsministeren, men også Danmark.

Noter

1. Se eksempelvis Hans Engell i Ekstrabladet 18.8.2016.
2. TV-udsendelse om Clintons præsidenttid set i DR august 2016.
3. Poul Smidt har på grund af familiens indvendinger ikke set Kampmanns udskrivningsjournaler.
4. Her efter Netpsych.dk om mani 22.11.2016.
5. Oplyst af Poul Smidt.
6. Økonomiministeriet: Departementschef Kurt Hansens embedsarkiv, Rigsarkivet.
7. Økonomiministeriet: Departementschef Kurt Hansens embedsarkiv, Rigsarkivet.
8. Økonomiministeriet: Departementschef Kurt Hansens embedsarkiv, Rigsarkivet.
9. Økonomiministeriet: Departementschef Kurt Hansens embedsarkiv, Rigsarkivet.
10. Iflg. Uffe Ellemann-Jensen.

Litteraturliste

Bendix, Michael, Sven Riskær og Klaus Winkel (2011), »Som jeg nu husker. 46 års arbejde i Udenrigsministeriet. Jens Christensen fortæller«, hæfte ved JC's 90-års dag 30. juli.

- Christensen, Jens Peter (1997), *Ministeransvar*, København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Falbert, Bent og Morten Ingemann (2011), *41 statsministre – fra oven og nedefter*, København: Ekstra Bladets Forlag.
- Gerlach, Jes (2001), *En statsministers manio-depressive sygdom*, Psykiatriinformation, 2001.
- Hjortdal, Helge (1999), *Tre røde konger*, København: Gyldendal.
- Kaarsted, Tage (1989), »Af departementschefernes historie«, i Statsministeriets jubilæumsudvalg, red., *Statsministeriet i 75 år*, København: Statsministeriet 1989, pp. 59-68.
- Kaarsted, Tage (1992), *De danske ministerier 1953-1992*, København: PFA pension.
- Koch, Pernille og Tim Knudsen (2014), *Ansvarer der forsvandt*, København: Samfundslitteratur.
- Larsen, Thomas (2009), »Kuglelynet Kampmann – Ideernes og løsningernes mand«, i Henning Grelle og Helle Leilund, red. *Statsministre – Otte socialdemokrater*, København: Arbejdermuseet & Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.
- Loft, Peter og Jørgen Rosted (2016), *Hvem har ansvaret? Revner og sprækker i det danske embedsmandssystem*, København: Gyldendal Public.
- Ombudsmanden 2012: *Beretning*.
- Schioldann-Nielsen, Johan (1983), *D.G. Monrad – en patografi*, Odense: Odense Universitetsforlag.
- Schmidt, Erik Ib (1993), *Fra psykopatklubben*, København: Gyldendal.
- Skou, Kaare R. (2008), *Land at lede*, København: Lindhardt & Ringhof.
- Smidt, Poul (2016), *Viggo Kampmann: Modig modstandsmand, klog finansminister og ustyrlig statsminister*, København: Gyldendal.
- Thomsen, Birgit Nüchel (1994), »Leveringsstrejken og landbrugsforliget«, i Birgit Nüchel Thomsen, red., *Temaer og brændpunkter i dansk politik efter 1945*, Odense: Odense Universitetsforlag.